

УДК 811.112.2'27

С. О. Застровська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки;

О. А. Застровський – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки

Загальне поняття мовної особистості

*Роботу виконано на кафедрі німецької філології
ВНУ ім. Лесі Українки*

У роботі досліджується загальне поняття мовної особистості, її основні параметри, загальні характеристики та цілісна структура. При цьому було враховано різні підходи у дослідженні зв'язку мови та людини, у трактуванні поняття “мовна особистість” та суміжних понять “мовленнева особистість”, “комунікативна особистість” та “мовно-культурна особистість”.

Ключові слова: особистість, мовна особистість, мовленнева особистість, комунікативна особистість, мовно-культурна особистість.

Zastrowskaja S. O., Zastrowskij A. A. Общее понятие языковой личности. В работе рассматривается общее понятие языковой личности, её основные параметры, общие характеристики и целостная структура. При этом были учтены различные подходы в исследованиях связи языка и человека, в трактовке понятия “языковая личность” а также смежных понятий “речевая личность”, “коммуникативная личность” и “языковая культурная личность”.

Ключевые слова: личность, языковая личность, речевая личность, коммуникативная личность, языковая культурная личность.

Zastrowska S. O., Zastrowskvi O. A. The General Concept of Linguistic Identity. The article is focused on the notion of language personality, its main parameters, peculiarities and structure. Different approaches to the language-personality relations analysis have been taken into account. The notions of “language personality” and associated with it “speech personality”, “communicative personality”, “language-cultural personality” have been defined.

Key words: personality, language personality, speech personality, communicative personality, language-cultural personality.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тривалий час мова досліджувалася іманентно (без виходу за межі мовної системи) без урахування або без акцентування уваги на людині, яка і є творцем та користувачем мови. Переорієнтація досліджень на носія мови зумовила появу нових понять, у тому числі й поняття “мовна особистість”. Структура цієї номінативної одиниці засвідчує тісний зв'язок між мовою та особистістю.

Розглядаючи мовну особистість, ми мимоволі занурюємося в історію мови, вивчаємо питання інтелектуального розвитку особистості в мовному плані та її емоційні аспекти, тобто духовність у широкому розумінні, питання міжособистісного спілкування тощо. Відповідно, досліджуючи цю тему, потрібно опрацювати не лише лінгвістичні джерела, але й літературу з історії, соціології, психології, етнографії та інших суспільних наук, оскільки в особистості перетинаються інтереси всіх наук про людину. Мовна особистість – це наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу та опису, пронизує всі аспекти вивчення мови і водночас руйнує межі між дисциплінами, які вивчають людину, оскільки неможливо вивчати людину поза її мовою [3, 3].

Актуальність статті зумовлена, з одного боку, підвищеним інтересом сучасних наукових досліджень до мовної особистості, а з другого – необхідністю розв'язання окреслених, але поки що не вирішених проблем у дослідженні мовної особистості.

Мета статті – визначити поняття мовної особистості, з'ясувати основні параметри, характеристики та цілісну структуру мовної особистості, що передбачає розв'язання таких **завдань**:

- систематизувати різні підходи до вивчення взаємозв'язку мови та людини;
- проаналізувати зв'язок понять “особистість”, “мовна особистість”, “комунікативна особистість”, “мовленнева особистість”, “мовно-культурна особистість”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Для визначення загального поняття мовної особистості варто звернутись до розуміння сучасною наукою поняття особистості загалом.

Поняття “особистість” характеризує суспільну сутність людини, пов’язану з засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства. Виявляється вона і формується в процесі свідомої діяльності й спілкування. Поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуального, неповторного [11].

У психології особистість – соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученням людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. При вивченні та описі особистості в психології дослідники (К. К. Платонов, П. В. Симонов та ін.) значну увагу приділяють некогнітивним аспектам людини, тобто її емоційним характеристикам і волі, а не тільки інтелекту й здібності.

Мовна ж особистість у психолінгвістиці – це людина, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, які обумовлюють створення і сприйняття нею текстів (висловлювань), що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності [4, 76].

Щодо питання передумов та “первинності” введення поняття “мовна особистість” у науковий обіг, слід назвати таких дослідників: Г. Штейнталь, В. Вундт, О. Потебня, О. Шахматов [5, 597], К. Ажеж, С. Петров, М. Бірвіш, Е. Косеріу, В. Виноградов, Ф. Буслаєв, Р. Будагов та ін [3, 3–30]. Серед розробників проблеми мовної особистості називають Л. Вайсгербера, О. М. Леонтьєва, Ю. Караулова, Г. Богина, Д. Леонтьєва, А. Пузирьову, К. Красних та ін. До цієї проблеми звертаються Ф. Бацевич, І. Сусов, В. Гак, Т. Дрідзе, Я. Луп’ян, С. Сухих, Р. Нортон та ін [1, 186–191].

В історії мовознавства зв’язок мови і людини трактувався залежно від розуміння самої мови. Як зазначає Ю. Караулов [3, 4], вирізняються три ступені абстракції в лінгвістичному підході до мови (зазначимо їх по спадній):

1) найвищий ступінь абстракції – це мова взагалі, де людина “розчиняється” у її властивостях, виявляються мовні універсалії, генетична здатність людини до вивчення мови, людина розглядається як *homo sapiens*, як вид, що відрізняється від інших видів живого світу. Можна сказати, що за такого підходу “за лісом не видно дерева”;

2) на нижчому рівні абстракції мова розглядається як національна зі своїми специфічними ознаками;

3) на найнижчому рівні мова усвідомлюється як мова окремого індивіда, яка проявляється в конкретному тексті (у мовленні).

При першому підході мовна особистість як така редукується, її трактування зводиться до пошуку та встановлення дуже узагальнених, універсальних рис і характеристик, що претендують на пояснення мовної поведінки й особистості, і суспільства, незалежно від конкретної мовної системи, реальності існування мови та історичних шляхів її розвитку. Йдеться про порядок слів у загальному уявленні на рівні SOV, SVO; про інтонацію загалом (інтонація радості загалом, горя загалом тощо); дієслівно-іменна полярність і мінімальне (бінарне) висловлювання розглядаються як універсалії для будь-якої мови [3] та ін. Такі узагальнені риси надто схематизують мовну особистість, нічого не можуть дати для характеристики її реального існування і практично вилучають з розгляду національні особливості мови та її носія.

Під загрозою редукціонізму (протилежного напрямку) знаходиться і третій підхід, якщо не розглядати окремого індивіда як представника певної лінгвоспільноти, як одного із *homo sapiens*. Тоді “за деревом можна не побачити лісу”. Такий редукціонізм нагадує нам оповідання Петера Бікселя “Ein Tisch ist ein Tisch”. Герой цього оповідання – самотній чоловік, який якийсь вирішив щось змінити у своєму житті: [...] “Immer derselbe Tisch”, sagte der Mann, “dieselben Stühle, das Bett, das Bild. Und dem Tisch sage ich Tisch, dem Bild sage ich Bild, das Bett heißt Bett, und den Stuhl nennt man Stuhl. Warum denn eigentlich?” Die Franzosen sagen dem Bett “li”, dem Tisch “tabl”, nennen das Bild “tablo” und den Stuhl “schäs”, und sie verstehen sich. Und die Chinesen verstehen sich auch. “Weshalb heißt das Bett nicht Bild?”, dachte der Mann und lächelte, dann lachte er, lachte ... “Jetzt ändert es sich” rief er [...] [9, 66]. З тих пір він почав по-своєму називати всі речі, що його оточують. Закінчилася ця сумна історія тим, що він перестав розуміти інших людей, а ще гірше – те, що вони його більше не розуміли (*Viel schlimmer war, sie konnten ihn nicht mehr verstehen.*).

Е. Косеріу відмічає крайнощі редукції в трактуванні мови як інструмента раціонального мислення або як інструмента практичного життя, практичної комунікації та розуміє, що подолати редукціонізм можна, спираючись на виражене в мові значення (додамо, конвенційне), здатність мови бути системою позначень та принципово знаковий характер. Саме ці властивості мови розкривають її діяльну,

творчу природу, дозволяють говорити про стосунки між творцем мови та його витвором як про один з вимірів самої мови, визнаючи тим фундаментальне значення мови для пізнання самої людини.

У праці “Das Menschheitsgesetz der Sprache” (1964) Л. Вайсгербер зазначає: “Der Einzelne ist in dreifacher Weise beteiligt: als Mensch, als Glied einer Sprachgemeinschaft und als Individuum” (окрема людина представлена тричі: як людина-вид (*homo sapiens*), як член лінгвоспільноти та як індивідуум) [10, 138]. Вживаючи поняття “*sprachliche Persönlichkeit*” (мовна особистість), Лео Вайсгербер тісно пов’язує його з основними характеристиками мови як “енергії” за В. Гумбольдтом та наголошує, що мова – 1) сила, що утворює духовність (*geistschaffende Kraft*); 2) носій культури (*kulturtragende Kraft*); носій історії (*geschichtsmächtige Kraft*) [10, 33]. Всі ці характеристики відображені в мовній картині світу (*sprachliches Weltbild*) носіїв мови. Використовуючи мову, людина проявляє себе одночасно як особистість, що увібрала загальнонаціональні та загальнолюдські якості. Досліджуючи мову окремих індивідів, ми маємо змогу з’ясувати специфіку національної картини світу народу, мову якого вивчаємо (у нашому випадку – німецьку). Матеріалом дослідження може слугувати художня література, в якій персонажі, завдяки майстерності автора твору, мають типовий характер та є представниками різних соціальних груп або носіями різних ситуативних ролей.

У книзі “Язык и жизнь” (найбільш повне видання 1952) Шарль Баллі зазначає, що кожна мова прагне до уніфікації, але з розвитком цивілізації цей процес ускладнюється. Суспільний прогрес викликає диференціацію в межах різних груп суспільства, і ця диференціація автоматично відображається в мові. Оскільки в перспективі мовну особистість більш ретельно ми будемо досліджувати на матеріалі німецької мови, наведемо фрагмент з його книги щодо ситуації з німецькою мовою: “Ця мова – як море, куди впадають діалекти; завдяки їм рівень морських вод увесь час змінюється, змінюється і їхній склад. Вони заповнюють мову своєю спеціальною лексикою, мальовничою та строкастою; розмаїття діалектних граматичних конструкцій гальмує уніфікацію граматики і синтаксису настільки, що мало знаходиться художніх творів, де б діалектні особливості не використовувалися для виразності. Але ці багатства, які надають такої яскравості та життєвості повсякденному мовленню та стилю письменників, заважають мові виконувати її суспільну функцію. У німецькій мові слів набагато більше, ніж потрібно..., вона перенасичена конкуруючими граматичними формами; звідси – занадто велика свобода в індивідуальному використанні мови. Багато хто вважає це благом – в дійсності ж це перешкода. ...Будь-яке різноманіття передбачає необхідність вибору, тобто необхідність додаткових зусиль. ... Такою є ситуація з німецькою мовою” [2, 64]. Після цих слів Шарля Баллі (сказаних понад 60 років тому) навряд що змінилося на користь уніфікації в німецькій мові. Відображена в мові диференціація німецького суспільства дає широкі можливості для аналізу німецькомовної особистості.

Значних успіхів у розумінні та розробці структури та змісту *мовної особистості* досягла сучасна лінгводидактика, де мовна особистість розглядається як багатошаровий і багатокомпонентний набір мовних здібностей, навичок, готовності до здійснення мовленнєвих вчинків різного ступеня складності, вчинків, які класифікуються, з одного боку, за видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, письмо та читання), а з іншого – за мовними рівнями, тобто за фонетикою, граматикою та лексикою. У цьому випадку мовна особистість – це *homo loquens* взагалі, а здібність користування мовою – родова властивість людини (виду *homo sapiens*).

Уперше поняття *особистості* учня як об’єкта впливу вчителя в процесі викладання рідної мови запропонував Ф. І. Буслаєв, хоча сам він відомий через глибоко і принципово порівняльно-історичний підхід до вивчення мови. У своїх дослідженнях він порівнював факти сучасної російської мови з даними інших споріднених індоєвропейських мов, залучав зразки староруських пам’яток писемності і народних діалектів. Ф. І. Буслаєв прагнув встановити зв’язок історії мови з життям народу, його традиціями та звичаями. У праці “О преподавании отечественного языка” (ч. 1–2, 1844) він звертає увагу на свідоме засвоєння учнями мовних явищ та форм, що вивчаються, на вміння дітей правильно користуватися ними, на поєднання “знань та навичок, навичок та вправ”. Ф. І. Буслаєв слушно вважав, що рідну мову і особистість учня неможливо розділити: “Рідна мова настільки зрослася з особистістю кожного, що навчати одній означає разом з тим і розвивати (особистість) духовні здібності учня” [3, 28–35].

Не применшуючи значущість загальних характеристик “мовної особистості” як універсального феномену, не слід забувати, що загальне неможливо вивчити без часткового, індивідуального. Так В. В. Виноградов, розглядаючи поняття *мовної особистості* у зв’язку з дослідженням “систем

мовлення” літературних творів, детально досліджує мову художньої літератури та зосереджує увагу на індивідуальній мовленнєвій структурі. У художньому творі мовлення персоніфіковане, перехід від нього до мови взагалі є неможливим. Персоніфіковане мовлення виводить на мовну особистість, показовими для характеристики якої є “види словесності”, якими оперує персонаж художнього твору (прецедентні феномени, оповідання, анекдоти, каламбури та ін.) [3, 30–35].

Ю. М. Караулов запропонував три рівні вивчення мовної особистості:

1) *нульовий* – структурно-мовний (вербально-семантичний) рівень, що віддзеркалює ступінь володіння повсякденною мовою. На нульовому рівні відносно постійною частиною структури мовної особистості є комплекс збережених протягом достатньо довгого історичного часу структурних рис загальнонаціонального мовного типу, поняття якого використовується як гіпотетична передумова існування інваріантної частини. Ця інваріантна частина структури забезпечує можливість взаєморозуміння носіїв різних діалектів, можливість розуміння мовною особистістю текстів, що виходять далеко за межі часу її життя та функціонування;

2) *перший* рівень (лінгво-когнітивний або тезаурусний) вивчення мовної особистості – виявлення та встановлення ієрархії змістів та цінностей у її картині світу, у її тезаурусі. Звичайно, існує певна домінанта, що визначається національно-культурними традиціями і суспільною ідеологією, яка і зумовлює можливість виділення для мовної особистості у загальномовній картині світу її ядерної, загальнозначимої, інваріантної частини, а також частини специфічної для цієї особистості і неповторної;

3) *другий* рівень аналізу мовної особистості (мотиваційно-прагматичний) – виявлення і характеристика мотивів та цілей, які зумовлюють її розвиток, поведінку, які керують її текстотворенням та, як наслідок, визначають ієрархію змістів та цінностей у її мовній моделі світу.

Наявність загальнонаціонального мовного типу (нульовий рівень структури), базової частини загальної для конкретного народу картини світу, або світогляду (перший рівень структури), і сталого комплексу комунікативних рис, які визначають національно-культурну мотивацію мовленнєвої поведінки (другий рівень) і дозволяють говорити про національну мовну особистість [3, 38].

Подальші дослідження мовної особистості спричинили появу ряду суміжних понять. Особистість постає в різних іпостасях: “людина, яка говорить” (*homo loquens*), “комунікативна особистість”, “мовна особистість”, “мовленнєва особистість”. Згідно В. Красних, *homo loquens* – родове поняття до інших трьох понять, тобто людина в кожен момент своєї комунікативної діяльності є одночасно комунікативною особистістю, мовною особистістю та мовленнєвою особистістю [6, 55].

Комунікативна особистість визначається так: “комунікант, наділений сукупністю індивідуальних якостей і характеристик, які визначаються його комунікативними потребами, когнітивним діапазоном і комунікативною компетенцією та виявляються в процесі комунікації” [1, 86–103; 7, 115–132].

У науковий обіг входить поняття “мовно-культурна особистість”, яку О. В. Яценкова визначає так: “комунікант, який володіє культурнозумовленою ментальністю, картиною світу і системою цінностей, дотримується когнітивних підходів, мовних, поведінкових і комунікативних норм певної лінгвокультурної спільноти” [7, 288].

Особистість – це “надскладний феномен із багаторівневою організацією...” (П. Зернецький). Залежно від аспекту дослідження мовної особистості науковці відповідно вживають різні терміни, які конкретизують загальне поняття мовної особистості: “етносемантична особистість” (С. Воркачов), “елітарна мовна особистість” (О. Сиротиніна), “мовна особистість західних та східних культур” (Т. Снітко), “емоційна мовна особистість” (В. Шаховський) та інші [6, 56–57].

Майже усі наведені та ненаведені тут визначення різних видів мовної особистості містять поняття “компетенція”. Зі свого боку, компетенція – це загальне поняття, яке конкретизується рядом різних компетенцій: мовна / соціолінгвістична / іллокутивна / стратегічна / паравербальна / лінгвокультурна / міжкультурна / лінгвістична / вербально-когнітивна / вербально-комунікативна [5, 231].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, мовна особистість передбачає дослідження різних видів поведінки, діяльності, комунікації, інтелекту, духовності, менталітету, емоцій та всього іншого, що є суттю самого поняття людини. Доступ до тих чи інших характеристик особистості надає її мова, що й вирізняє людину як *homo sapiens*. Перспективою подальшого аналізу є дослідження німецько-мовної особистості на фактичному мовному матеріалі.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Балли Ш. Язык и жизнь : пер. с фр. / Ш. Балли ; вступ. ст. В. Г. Гака. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 232 с. (Женевская лингвистическая школа).
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – 6-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 264 с.
4. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Калмикова, Г. В. Калмиков, І. М. Лапишина, Н. В. Марченко ; за заг. ред. Л. О. Калмикової. – К. : Переяслав-Хмельницький пед. ін-т. ; “Фенікс”, 2008. – 235 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 240 с. (Серія “Альма-матер”).
7. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 312 с. (Серія “Альма-матер”).
8. Hog M. Sichtwechsel : Ein Deutschkurs für Fortgeschrittene / M. Hog, B.-D. Müller, G. Wessling. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag, 1984. – 225 S.
9. Sichtwechsel. Elf Kapitel zur Sprachsensibilisierung: Ein Deutschkurs für Fortgeschrittene. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag VG, 1984. – 225 S.
10. Weisgerber Leo Das Menschheitsgesetz der Sprache. – 2. Auflage. – Heidelberg : Quelle & Meyer, 1964. – 202 S.
11. Особистість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/>

Статтю подано до редколегії
08.04.2011 р.